

सन २०१८- खरीप हंगामात शासनाने दुष्काळ जाहिर केलेल्या भागात जनावरांच्या चारा छावण्या सुरु करण्याबाबत .

महाराष्ट्र शासन

महसूल व वन विभाग,

शासन निर्णय क्रमांक: एससीवाय-२०१९/प्र.क्र. ३० /म-७,

मादाम कामा रोड, हुतात्मा राजगुरु चौक,

मंत्रालय, विस्तार, मुंबई-४००.०३२

दिनांक : २५ जानेवारी, २०१९.

वाचा :- १. महसूल व वन विभागाचा शासन निर्णय क्र.एससीवाय-२०१८ / प्र.क्र.८९ / म-७,

दि. ३१.१०.२०१८.

२. महसूल व वन विभागाचा शासन निर्णय क्र.एससीवाय-२०१८ / प्र.क्र.८९ / म-७,

दि. ०६.११.२०१८.

३. महसूल व वन विभागाचा शासन निर्णय क्र.एससीवाय-२०१८ / प्र.क्र.८९ / म-७,

दि. ०८.०९.२०१९.

४. शासन निर्णय,क्रमांक:- सीएलएस २०१५/प्र.क्र.४०/म-३, दिनांक १३.०५.२०१५

प्रस्तावना –

सन २०१८ च्या खरीप हंगामात राज्यातील जिल्हांमध्ये सरासरीपेक्षा कमी पर्जन्यमान झालेले असल्याने, शासनाने वाचा- १, २ व ३ येथे नमुद विविध शासन निर्णयान्वये राज्यातील २६जिल्हांमधील १५१ तालुक्यात, या १५१ तालुक्यांव्यतिरिक्त २६८ महसुली मंडळांमध्ये दुष्काळ तसेच,या क्षेत्राव्यतिरिक्त राज्यातील ९३१ गावांमध्ये दुष्काळसदर्य परिस्थिती घोषित केलेली आहे.

राज्यात दुष्काळी परिस्थितीमुळे त्या भागातील पशुधनासाठी आवश्यक असणारा चारा व पाणी उपलब्धतेबाबतचा गंभीर प्रश्न नजीकच्या कालावधीत निर्माण होण्याची शक्यता असल्याने, दुष्काळग्रस्त भागातील जनावरांना आवश्यक असलेल्या चाच्याच्या प्रश्नावर मात करण्यासाठी करावयाच्या उपाययोजना संदर्भात दि. २४ जानेवारी, २०१९ रोजी पार पडलेल्या मंत्रिमंडळ उपसमितीच्या बैठकीत राज्यातील दुष्काळी भागात आवश्यकतेनुसार जनावरांना चारा व पाणी उपलब्ध करून देण्यासाठी जनावरांच्या छावण्या उघडण्याचा निर्णय घेण्यात आलेला आहे. त्या अनुषंगाने यापूर्वी दुष्काळी परिस्थितीत वेळोवेळी निर्गमित करण्यात आलेले शासन निर्णय व परिपत्रके अधिक्रमीत करून जनावरांच्या चारा छावण्या उघडण्याच्या अनुषंगाने खालीलप्रमाणे शासन निर्णय निर्गमित करण्यात येत आहे.

शासन निर्णय -

दुष्काळी भागात जनावरांना चारा व पाणी उपलब्ध होण्याच्या अनुषंगाने आवश्यकतेनुसार जनावरांच्या छावण्या उघडण्यास खालील नमुद अटीच्या अधिन राहून शासनाची मान्यता प्रदान करण्यात येत आहे.

२. दुष्काळग्रस्त भागात जनावरांच्या छावण्या सुरु करण्यासाठी अटी व शर्ती -

१. संबंधित जिल्हाधिकारी यांनी जिल्हयातील मोठ्या व लहान पशुधन संख्येस अनुसरुन, पशुधनासाठी वेगवेगळ्या नियमित योजनांमधून उपलब्ध असलेला चारा तसेच, अतिरिक्त चारा उपलब्ध होण्यासाठी राष्ट्रीय कृषि विकास योजनेअंतर्गत अतिरिक्त वैरण विकास कार्यक्रम तसेच, गाळपेर योजना कार्यक्रमामधून उपलब्ध होणारा चारा या बाबतचा सविस्तर आढावा घ्यावा. सदर आढाव्याच्या आधारे पशुधनासाठी चारा छावण्या सुरु करण्याच्या आवश्यकतेबाबत खात्री करूनच, आवश्यकता असलेल्या ठिकाणी महसूल मंडळ स्तरावर (Revenue Circle) जनावरांच्या छावण्या सुरु करण्याची कार्यवाही करावी.
२. जनावरांच्या छावणीमध्ये किमान ३०० व कमाल ५०० जनावरे दाखल करून घेण्यात यावीत. मात्र वेळोवेळी परिस्थितीचे अवलोकन करून, व आढावा घेऊन, प्रकरणपरत्वे आवश्यकता असल्यास, छावणीतील जनावरांची संख्या किमान २५० पर्यंत शिथिल करण्याचे अधिकार संबंधित जिल्हाधिकारी यांना राहतील.
३. प्रत्येक जनावराच्या मालकास त्याच्याकडे असलेल्या एकूण मोठ्या व लहान जनावरांपैकी केवळ **५ जनावरे** (लहान व मोठे) जनावरांच्या छावणीत दाखल करता येतील.
४. चारा टंचाई निर्माण झाल्यामुळे चारा छावण्या उघडण्याची आवश्यकता असलेल्या ठिकाणी जिल्हाधिकारी यांच्या मंजुरीने सहकारी साखर कारखाने, सहकारी खरेदी विक्री संघ,कृषि उत्पन्न बाजार समिती, दुध खरेदी विक्री संघ यासारख्या संस्थामार्फत चारा छावण्या उघडण्यात याव्यात. तसेच सेवाभावी संस्था/स्वयंसेवी संस्था व इतर संस्था यांनी पुढाकार घेतल्यास अशा संस्थानाही चारा छावणी उघडण्यास मंजूरी देण्याबाबत जिल्हाधिकारी यांनी योग्य निर्णय घ्यावा.
५. छावणीत दाखल करावयाची जनावरे ही जनावराच्या मालकाच्या इच्छेनुसार, लेखी संमतीने व स्थानिक तलाठी यांचा दाखला प्राप्त झाल्यावरच दाखल करून घेण्यात यावीत.
६. या विभागाचा शासन निर्णय क्र.सीएलएस-२०१५ / प्र. क्र. ४०/ म-३, दि.१३ मे, २०१५ मध्ये नमुद केल्यानुसार, केंद्र शासनाच्या नैसर्गिक आपत्ती निकषांप्रमाणे छावणीत दाखल असलेल्या प्रति मोठ्या जनावरास प्रतिदिन रु.७०/- (अक्षरी रूपये सत्तर मात्र) व लहान जनावरास प्रतिदिन रु. ३५/- (अक्षरी रूपये पस्तीस मात्र) अनुदान अनुज्ञेय असेल.
७. संबंधित छावणी चालकाने शासनाने छावण्या उघडण्यासाठी घातलेल्या सर्व अटी व शर्ती मान्य असल्याबाबत रु. १००/- च्या मुद्रांक पेपरवर संबंधित जिल्हाधिकारी यांचेकडे बंधपत्र सादर करणे बंधनकारक राहील.

८. ज्या दानशूर / सेवाभावी / गोरक्षण क्षेत्रामध्ये काम करणाऱ्या अशासकीय संस्था स्वेच्छेने व शासनाचे कोणतेही अनुदान न घेता जनावरांच्या छावण्या सुरु करण्यास इच्छुक असतील , अशा संस्थांना प्राधान्याने छावणी उघडण्याची परवानगी संबंधित जिल्हाधिकारी यांनी द्यावी.

९. या पूर्वीच्या कालावधीमध्ये राज्यात ज्या चारा छावणी प्रायोजक संस्थांवर चारा छावणीमधील अनियमिततेसंदर्भात फौजदारी गुन्हे दाखल केलेले असतील, अशा संस्था विरुद्धच्या गुन्ह्यात सक्षम न्यायालयाकडून संबंधित संस्थांची निर्दोष मुक्तता झालेली नसेल अशा संस्थाना शासकीय अनुदानातुन चारा छावणी उघडण्यास मान्यता देण्यात येवू नये.

१०. जनावरांच्या छावणीत दाखल होणाऱ्या जनावरांचे ऊन व अवकाळी पावसापासून संरक्षण होण्याकरीता निवारा शेड उभारणे आवश्यक आहे.

११. छावणीत रात्रीच्या वेळी आवश्यक प्रकाश असावा या करीता अधिकृत विद्युत जोडणीव्दारे / सौर यंत्रणेद्वारे पुरेशी प्रकाश व्यवस्था करण्यात यावी.

१२. छावणीत दाखल झालेल्या मोठया व लहान जनावरांना पिण्यासाठी पुरेशा प्रमाणात स्वच्छ पाणी उपलब्ध करून देण्यात यावे.

१३. छावणीत दाखल झालेल्या प्रति मोठया व लहान जनावरास प्रतिदिन वाळलेला चारा किंवा हिरवा चारा किंवा मुरघास (Silage) व पशुखाद्य खालीलप्रमाणे देण्यात यावे. प्रतिदिन जनावरांना देण्यात येत असलेल्या चारा व पशुखाद्याची नोंद नोंदवहीमध्ये ठेवण्यात यावी.

अ.क्र.	चाच्याचा प्रकार	मोठी जनावरे	लहान जनावरे
१	२	३	४
१.	हिरवा चारा, ऊसाचे वाडे, ऊस	१५.० कि.ग्रॅ.	७.५ कि.ग्रॅ.
२.	पशुखाद्य (आठवड्यातून ३ दिवस १ दिवसाआड)	१.० कि.ग्रॅ.	१/२ कि.ग्रॅ.
किंवा			
१.	वाळलेला, प्रक्रियायुक्त वाळलेला चारा	६.० कि.ग्रॅ.	३.० कि.ग्रॅ.
२.	पशुखाद्य (आठवड्यातून ३ दिवस १ दिवसाआड)	१.० कि.ग्रॅ.	१/२ कि.ग्रॅ.
किंवा			
१.	मुरघास	८.० कि.ग्रॅ.	४.० कि.ग्रॅ.
२.	पशुखाद्य (आठवड्यातून ३ दिवस १ दिवसाआड)	१.० कि.ग्रॅ.	१/२ कि.ग्रॅ.

(जनावरास चाच्या ऐवजी ऊस दयावयाचा झाल्यास, तो अखंड न देता लहान तुकडे करून देण्यात यावा.)

१४. निवारा शेड उभारणे, प्रकाश योजना, पाणी, वाळलेला चारा किंवा हिरवा चारा किंवा मुरघास (Silage) व पशुखाद्य या बाबींसाठी येणारा खर्च उपरोक्त मुदा क्र.६ येथे नमुद केलेल्या अनुदानामधून भागविण्यात यावा.

१५. शासकीय अनुदानातुन किंवा शासकीय अनुदानाशिवाय सुरु करण्यात आलेल्या प्रत्येक जनावराच्या छावणीमध्ये दाखल झालेल्या जनावरांना सर्व प्रकारच्या पशुवैद्यकीय सेवा कार्यक्षेत्रातील पशुवैद्यकीय दवाखान्यातील अधिकारी / कर्मचारी यांचेमार्फत निःशुल्क पुरविण्यात याव्यात.

१६. जनावरांच्या छावणीमध्ये दाखल झालेल्या ज्या जनावरांना विविध रोग प्रतिबंधक लसीकरण करण्यात आलेले नाही, अशा सर्व जनावरांना विशेष लसीकरण शिबीरांचे आयोजन करून, त्यांचे लसीकरण करण्यात यावे.

१७. प्रत्येक छावणीत आजारी जनावरांसाठी स्वतंत्र निवारा उभारण्यात यावा, जेणेकरून या आजाराची लागण इतर जनावरांना होणार नाही.

१८. छावणीतील जनावरांना खाऊ घालण्यात येत असलेल्या चाच्याचे व पशुखाद्याचे नमुने १५ दिवसातून एकदा किंवा आवश्यकता भासल्यास अधिक वेळा तपासणीसाठी खाद्य विश्लेषण प्रयोगशाळा, गोखलेनगर, पुणे / रोग अन्वेषण विभाग, औंध, पुणे या संस्थांकडे तसेच, पाण्याचे नमुने सार्वजनिक आरोग्य विभागाच्या स्थानिक प्रयोगशाळेकडे तपासणीसाठी पाठविण्यात यावेत.

१९. छावणीत दाखल झालेल्या ज्या जनावरांची इनाफ (INAPH-Information Network on Animal Productivity & Health) या प्रणालीवर नोंदणी झालेली नाही, अशा जनावरांची या प्रणालीवर छावणीत जनावर दाखल झाल्यापासून आठ दिवसांच्या आत नोंदणी करण्यात यावी.

२०. छावणीतील वाळलेल्या चाच्याचा साठा व निवारा यांचे आगीपासून संरक्षण करण्यासाठी आग प्रतिबंधक उपाययोजना करण्यात यावी. तसेच, मुंबई पोलीस अधिनियम कलम, १९६ / १९७ नुसार छावणी परिसरात धुम्रपान करण्यास प्रतिबंध करण्यात यावे.

२१. जनावरांच्या छावण्यात दाखल झालेल्या जनावरांपासून मिळणाऱ्या शेणाची विक्री छावणी चालकाने करावी. शेण विक्रीतून मिळणारी रक्कम छावणी चालकास देय अनुदानातून वजा करण्यात येऊ नये.

२२. संबंधित तहसीलदार / गट विकास अधिकारी / पशुधन विकास अधिकारी (विस्तार), पंचायत समिती यांनी त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील सर्व जनावरांच्या छावण्यास आठवड्यातून किमान एक वेळा समन्वयाने भेट देऊन पाहणी करावी.

२३. उपविभागीय अधिकारी / जिल्हा पशुसंवर्धन उपायुक्त / जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी, जिल्हा परिषद यांनी त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील सर्व जनावरांच्या छावण्यास १५ दिवसातून किमान एक वेळा समन्वयाने भेट देऊन पाहणी करावी.

२४. शासन निर्णय क्र. एससीवाय-१४ /२०१० / प्र.क्र.४३ / म-११, दि. १९ एप्रिल, २०१० सोबतच्या सहपत्र "फ" नुसार लाभार्थ्यांचे कार्ड, सहपत्र "ग" नुसार छावणी चालक / संस्था यांना दिलेल्या रकमेची माहिती व सहपत्र "ह" नुसार छावणीत जनावरांना प्रवेश देतांना करावयाची टप्पानिहाय कार्यवाही याबाबतच्या सूचनांची योग्य ती अंमलबजावणी करण्यात यावी.

२५. जनावरांच्या छावण्या उघडण्यात आलेल्या जिल्हाधिकारी यांना छावण्यांची तपासणी व तदनुषंगीक बाबीसाठी छावणी खर्चाच्या ०.२५ टक्के रक्कम प्रशासकीय खर्च म्हणून अुनज्ञेय राहील.

२६. सदरच्या छावण्या दि. ३० जून, २०१९ पर्यंत चालू ठेवण्यात याव्यात. ही मुदत संपण्यापूर्वी १५ दिवस अगोदर २०१९ च्या खरीप मोसमात झालेले पर्जन्यमान व चाच्याची झालेली उपलब्धतता विचारात घेवून चारा छावण्या चालू ठेवण्याबाबत आढावा घेण्यात यावा.

२७. छावण्यांवर संपूर्ण नियंत्रण महसूल विभागाचे राहील.

३. छावण्यांची देयके पारित करण्याबाबत-

१. छावणी प्रायोजक संस्थेने प्रस्तावित केलेली जनावरांची संख्या तहसिलदार यांनी प्रमाणित केल्यानंतरच ग्राहय धरण्यात यावी.
२. अधिकाच्यांनी छावण्यांना दिलेल्या भेटीच्या वेळी काढलेले निष्कर्ष विचारात घ्यावेत.
३. सदर शासन निर्णयातील सूचनांची काटेकोरपणे अंमलबजावणी करण्यात यावी. चारा छावणी वरील खर्चाची देयके तहसिलदारांमार्फत उपविभागीय अधिकारी यांना व त्यानंतर जिल्हाधिकारी यांना सादर करावीत. जिल्हाधिकारी यांनी त्यांच्याकडे प्राप्त झालेल्या देयकांची पडताळणी करावी व तदनंतर खाली नमूद केलेल्या लेखाशीर्षातून अनुदानाचे प्रदान संस्थेस करावे.
४. सन २०१८-१९ या आर्थिक वर्षात सुरु करून चालविण्यात आलेल्या चारा छावण्यावरील खर्च यावर्षीच्या उपलब्ध अनुदानातून भागविण्यासाठी जिल्हाधिकारी यांनी याबाबतच्या अनुदानाची मागणी विहित कार्यपद्धतीनुसार दिनांक १५ मार्च किंवा तत्पूर्वी शासनाकडे नोंदवावी.
५. यासाठी येणारा खर्च २२४५- नैसर्गिक आपत्तीच्या निवारणासाठी सहाय्य-०१ अवर्षण-१०१ अनुग्रह सहाय्य (९१) राज्य आपत्ती प्रतिसाद निधीच्या मानकानुसार खर्च (९१) (०३) जनावरांच्या छावण्यांमध्ये चारा, पाणी, औषध यांचा पुरवठा व छावण्यापर्यंत वाहतुकीचा खर्च (अनिवार्य), ३१, सहायक अनुदाने (वेतनेतर) (२२४५ ००७५) या लेखाशीर्षाखाली खर्ची

घालण्यात यावा व सदरहू खर्च २०१८-१९ या वित्तीय वर्षासाठी मंजुर करण्यात आलेल्या अनुदानातुन भागविण्यात यावा

४. हा शासन निर्णय कृषि, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व मत्स्यव्यवसाय विभागाच्या सहमतीने व मंत्रिमंडळ उपसमितीच्या दिनांक २४ जानेवारी, २०१९ रोजी झालेल्या बैठकीत घेतलेल्या निर्णयानुसार निर्गमित करण्यात येत आहे.

५. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा सांकेतांक क्रमांक २०१९०१२५१४५८५७६३१९ असा आहे. हा शासन निर्णय डिजीटल स्वाक्षरीने सांकेतिक करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(सु. ह.उमराणीकर)
उपसचिव, महसूल व वन विभाग

प्रति,

१. मा.राज्यपाल यांचे सचिव, राजभवन, मुंबई.
२. मा.मुख्यमंत्री यांचे अपर मुख्य सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
३. सर्व मा.विधानसभा सदस्य / विधानपरिषद सदस्य,
४. मा.मुख्य सचिव यांचे उप सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
५. अपर मुख्य सचिव (मदत व पुनर्वसन), महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
६. प्रधान सचिव (पदुम), कृषि व पदुम विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
७. सचिव (कृषि), कृषि व पदुम विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
८. सचिव (ग्राम विकास), ग्राम विकास व जसंधारण विभाग, मुंबई
९. आयुक्त (पशुसंवर्धन), महाराष्ट्र राज्य, औंध, पुणे
१०. आयुक्त (कृषि), महाराष्ट्र राज्य, मध्यवर्ती इमारत, पुणे
११. विभागीय आयुक्त (सर्व)
१२. जिल्हाधिकारी (सर्व)
१३. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व)
१४. प्रादेशिक सहआयुक्त पशुसंवर्धन (सर्व)

१४. जिल्हा पशुसंवर्धन उपआयुक्त (सर्व)
१५. सर्व जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी (सर्व) (प्रशासकीय विभागामार्फत)
१६. गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती (सर्व) (प्रशासकीय विभागामार्फत)
१७. वित्तीय सल्लागार व सहसचिव, मदत व पुनर्वसन, नवीन प्रशासकीय भवन, मुंबई
१८. संचालक, माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, मुंबई (प्रसिद्धीसाठी)
१९. मा.मंत्री (मदत व पूनर्वसन) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
२०. मा.मंत्री (पदुम) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
२१. मा. राज्यमंत्री (मदत व पूनर्वसन) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
२२. मा.राज्यमंत्री (पदुम) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
२३. मदत व पुनर्वसन विभागातील कार्यासने (क्रमांक ३ /११ /आव्यप्र-१)
२४. निवड नस्ती, म-७